

Na okraj jednoho výročí...

V září 2011 uplynulo 80 let od doby, kdy se pro veřejnost otevřely brány pražské zoologické zahrady. Ze skromného zookoutku, vybudovaného družstevním spolkem, na někdejší periferii města i na okraji zájmu tehdejších úřadů, vyrostla jedna z předních zoo světa; v posledních letech také nejnavštěvovanější turistická destinace v naší republice. Při každém výročí se připomíná složitá historie zahrady – od prvních roků poznamenaných světovou hospodářskou krizí a německou okupací až po přechod pod správu hlavního města. Je ale zajímavé, jak málo je veřejnosti známo, co vlastně vzniku pražské zoo předcházelo.

Většinou se připomíná osobnost prvního ředitele, středoškolského profesora Jiřího Jandy, bez jehož celoživotního úsilí by se naše hlavní město dočkalo zoologické zahrady asi až po 2. světové válce. Po právu se zdůrazňuje neobyčejně šťastný výběr místa pro budoucí zoo v pražské Troji. Přitom J. Janda pod tlakem okolností uvažoval i o projektu zoo v centru města – na Štvanici. Jeho nesmiřitelný oponent, český cestovatel Vilém Němec, naopak prosazoval výstavbu zoo na okraji Prahy. Povědomí o letitých sporech těchto rivalů se většinou omezuje na citace vzájemných osobních invektiv z dochované korespondence, aniž bychom často tušili, co bylo pravou podstatou jejich sporů. Málokdo se dnes pozastaví nad tím, proč u nás zoologické zahrady vznikly v porovnání s okolními zeměmi o 100 a více let později.

Článek v tomto čísle *Živy* (str. 296–299), přibližující složitou historii příprav a vzniku zoologické zahrady v Praze, rekapituluje zajímavou etapu historie českých přírodních věd. Z mozaiky archivních dokumentů a dobových novinových článků se dozvíme, že myšlenka zřídit zoologickou

zahradu v Praze je mnohem starší, než se všeobecně soudí. Snahy českých zoologů i nadšených a osvěcovaných amatérů, kteří chtěli mít po vzoru jiných evropských velkoměst důstojnou expozici naší i exotické fauny, však vždy narazily na nedostatek peněz, byrokracii a nepochopení české veřejnosti, provázené i posměchem známých literátů. To vyplývá ze specifického vnímání přírodních věd v české společnosti. Na rozdíl od okolních zemí se u nás zoologické zahrady nepovažovaly za součást kultury a kulturního dědictví. Veřejnost v nich viděla spíše zvěřince plné kuriozit sloužící hlavně k pobavení a kratochvíli návštěvníků. Zajímavé je, že cirkusy, kde veřejnost rovněž může pozorovat zvířata, byly (a do jisté míry dodnes jsou) vnímány úplně jinak. Samotné slovní spojení „cirkusové umění“ hovoří samo o sobě. Lidé s oblibou kritizují v zoologických zahradách malé výběhy nebo „nedůstojné“ ubikace a vůbec jim nevdají, že cirkusová zvířata žádný výběh nemají. Domovem je jim klec nebo malá ohrada, jinak při nekonečných cestách čas tráví v maringotkách. Podle zákona proti týrání

zvířat musí zoologická zahrada, která chce předvést zvíře na veřejnosti mimo areál zoo, požádat o povolení; vláčení cirkusových zvířat od města k městu však má výjimku. Před několika lety se na asfaltové ploše před pražským Výstavištěm objevila maringotka se lvem, živým poutačem na jednu technickou výstavu. Zvíře zde strávilo několik dní stresováno hlukem populárního provozu a téměř stálou přítomností lidí, bez možností alespoň na chvíli se skrýt a odpočinout. Přesto se nenašel nikdo, kdo by toto smutné divadlo ukončil. Stěžovatelům ze strany ochránců zvířat se od příslušných městských úřadů dostalo poučení, že vše bylo řádně povoleno a zvíře nijak netrpí, neboť je na takové zacházení od mládí zvyklé.

Od dob národního obrození dominují v českém kulturním životě literatura, divadlo a hudba, tedy humanitní obory. Z biologicky zaměřených oborů se společenská vážnost těší hlavně humánní a veterinární lékařství a praktické obory s výrazným technickým a ekonomickým akcentem, jako je třeba lesnictví, zahradnictví nebo zemědělství. To se markantně ukázalo v letošní „kúrovcové válce“ na Šumavě, ve které byli botanici, zoologové i ekologové (za vydatného přispění médií) představeni v lepším případě jako nepoučitelní blouznivci, v horším případě jako nepřátelé pokroku. Asi nebylo náhodou, že prim ve veřejné debatě o kalamitě (nebo spíše v monologu) nevedli kupodivu ani lesníci, ani biologové, ale dva ekonomové. Jeden ve funkci ředitele národního parku, druhý v roli prezidenta státu. Oba společně vyzvali veřejnost k všelidové diskuzi, ovšem s jasným vyloučením odpůrců kácení, tedy ekologů. *Nihil novum sub sole* (Nic nového pod sluncem). Kolikrát jsme jen podobné pranýřování a předhazování provinilců masám v naší historii zažili... Jen o testu se (zatím) nemluvílo. Určité renomé mají ve společnosti molekularní biologové, ti získávají body i díky neutuchajícímu zájmu médií o fascinující svět genetických zákonitostí. Určování paternity, dědičné dispozice chorob, zkoumání biologických stop v kriminalistice na základě analýzy DNA, ale i objevování a popisování nových druhů živočichů a rostlin – to vše veřejnost se zájmem a pochopením přijímá. Na rozdíl od konstatování ekologů, že mrtvý les je kolébkou nového života. Pro současnou společnost je smrt prohrou ideálu věčného mládí a úspěšnosti a všechny její podoby a projevy je třeba co nejrychleji zakrýt, asanovat a tabuizovat.

Ani systematický zoolog nebo botanik to však v našich poměrech neměl a nemá lehké. Nikdy se nezbaví stigmatu podivná zabývajícího se řazením zvířat nebo rostlin do řádů, podřádů, infrařádů, čeledí, podčeledí a dalších, obyčejnému člověku nepochopitelných a tudíž i nesmyslných kategorií. Postava potřeštěného profesora přírodopisu žijícího mimo realitu, v níž si tolik libovala filmová produkce předválečné kinematografie, není zdaleka minulostí. Nedávno uvedená televizní komedie

1 Výběh koní Převalského (*Equus przewalskii*) se stylizovanou dřevěnou stavbou v zoologické zahradě v Paříži (Ménagerie du Jardin des Plantes). Foto E. Kůs

o smyšlené vačici Humboldtově, kde roli „skalního“ zoologa ztvárnil Miroslav Donutil, nebo epizoda Rýhonosec řepný ze seriálu Četnické humoresky jsou výmluvnými příklady. Film Zvířata ve městě z r. 1989 je zase klasickou představou filmového umělce o životě v zoologické zahradě a jejím poslání. Divák musí nutně nabýt dojmu, že práce zoologů a chovatelů je jeden velký happening. Ale ani v jinak zdařilém dokumentu o celoživotní práci doc. Vladimíra Hanáka a jeho žáků, který se promítal před několika lety, nechybí „umělecká“ invence, kdy tajemný hlas s ozvěnou mumlá latinské názvy netopýrů.

Despekt společnosti ke klasickým oborům biologie je hlavním důvodem, proč u nás zoologické zahrady vznikaly o desetky let později než v západní a dokonce i východní Evropě (Moskva má zoologickou zahradu od r. 1864, Sofie od r. 1888). U vzniku prvních moderních zoo stáli největší přírodovědci své doby – R. Owen, J.-B. Lamarck, G.-L. L. Buffon nebo G. Cuvier. Čeští přírodovědci soustředili své úsilí na vybudování Národního muzea, kde jsou sice zastoupeny i přírodní vědy, ale celkově vyznění expozic je historické a humanistické. První zoo na našem území byla otevřena až v r. 1919 zásluhou německého přírodovědného spolku v Liberci. Na opravdu českou zoo jsme si museli počkat až do r. 1931, kdy se ve skromných poměrech, po mnoha neúspěšných pokusech objevila v pražské Troji. Jiří Janda usiloval o založení zoologické zahrady v Praze celý život a sen se mu splnil v 66 letech. Všechny ostatní zoologické zahrady bývalého Československa vznikly až po 2. světové válce, ve zcela jiném společenském prostředí. Snaha využít biologických a evolučních poznatků jako prostředků v ideologickém v boji s „reakčními a tmářskými“ názory vedla k spontánnímu zakládání tzv. koutků živé přírody a zookoutků. Z některých z nich později vznikly zoologické zahrady. Národním příkladem je olomoucká zoo zřízená v r. 1952 na Svatém Kopečku jako jakási protiváha známého poutního místa. Ideologové tehdejší doby ovšem nepočítali s obyčejnou lidskou mentalitou. Poutníci po rozjímání navštíví zoologickou zahradu, aniž by byli zvikláni ve své víře evolučními principy, naopak „zatvrzelí“ darwinisté obdivují monumentálnost architektury zdejší baziliky bez potřeby pokleknout a měnit svůj světónázor. Podobně tomu bylo i v Brně, kde se zoo objevila na bývalých pozemcích augustiniánského kláštera na Mniší hoře.

Skutečnost, že zoologické zahrady u nás byly zřízeny 100 let později než jinde v Evropě, má i svá pozitivita. Zoologické zahrady mnoha evropských velkoměst jsou dnes nevelkými zelenými oázami, sevřenými obytnými bloky a obklíčenými komunikacemi. To je osud zoo v Berlíně, Frankfurtu, Lipsku, Kolíně nad Rýnem, Paříži a mnoha dalších. V Moskvě odděluje starou a novou část zoo ulice s velmi rušným provozem, zoologická zahrada v Antverpách bezprostředně sousedí s budovou hlavního nádraží. Tyto zoo mají sice slavnou historii, ale tím, že ztratily možnost územní expanze nezbytné pro budování moderních expozic, se potýkají s problémem, jak si udržet návštěvnost,

a tedy i ekonomickou udržitelnost. Ukázkovým příkladem je stará pařížská zoo, rozkládající se v proslulém Jardin de Plantes, druhá nejstarší zoologická zahrada na světě založená v r. 1793. Byla to první zoo v Evropě, kde mohli návštěvníci spatřit žirafu nebo hrocha. Dnes je zahrada jednou ze součástí Národního muzea přírodní historie. V 70. letech 20. stol. se dostala do slepé uličky, protože už nebylo možné na omezeném prostoru uprostřed města některé zcela zastaralé expozice zmodernizovat. Nezbylo nic jiného, než se vzdát chovu žiraf, slonů a hrochů a zaměřit se na menší druhy zvířat. Někdejší pavilon slonů a hrochů byl přebudován na expozici drobných bezobratlých živočichů, což je z hlediska přírodovědně zaměřeného návštěvníka nepochybně zajímavý počin. K dispozici je množství mikroskopů s preparáty různých druhů půdního edafonu i s celou řadou fascinujících detailů tělesné stavby bezobratlých. Jenže pro běžného návštěvníka zoologické zahrady je to málo už proto, že mu stačí takovou expozici (navíc nápadně připomínající hodiny školních praktik z biologie) vidět jednou za život. Plastové modely hrochů v životní velikosti v bývalém venkovním výběhu jsou už jen smutnou připomínkou zaslé slávy zahrady. Lidé chtějí vidět živá zvířata. I když je stará pařížská zoo v seznamu historických památek, její další budoucnost je v dnešní době značně nejistá. Podobně bojovala o existenci v 80. letech minulého stol. další historická zoologická zahrada v Londýně, ta dokonce stála dvakrát před uzavřením.

České zoologické zahrady se díky pozdnímu vzniku mohou pochlubit rozsáhlými přírodními areály vzdálenými od městských center, kde zůstaly zachovány zbytky původní flóry a volně žijící fauny. Návštěvník tak kromě exotických druhů může pozorovat různé druhy obojživelníků a plazů, jako jsou rosničky, ropuchy, skokani, užovky podplamaté, hojně bývá zastoupena i ptačí fauna. Některá místa, jako např. Vltava v Praze – Troji patří k významným ornitologickým lokalitám, poblíž zůstaly i poslední vltavské peřeje, v nichž žijí pstruzi a další druhy ryb proudících vod. Početná je také entomofauna, suť pod přirozenými skalními masivy jsou útočištěm vzácných druhů měkkýšů. Podobným bohatstvím se může pochlubit většina českých zoologických zahrad, ať již je to brněnská zoo v chráněném komplexu Mniší hory, ostravská zoo s rozlehlým lesnatým areálem Stromovky, nebo zoologická zahrada v Lešné v nádherném přírodním prostředí bývalého zámeckého parku a obory. Podobně je tomu v Ústí nad Labem na úpatí Mariánské hory, kde ptačí rezervaci budoval již od r. 1908 ústecký podnikatel Heinrich Lumpe; území bylo útočištěm místního i tažného ptactva. Zoologická zahrada Ohrada u Hluboké nad Vltavou ležící na břehu typického jihočeského rybníka má jedinečnou možnost představit evropské vodní ptactvo; v rozlehlých lesních výběžích olomoucké zoo může návštěvník sledovat chování jelenů takřka jako v přírodě.

Po r. 1989 se české zoologické zahrady začaly radikálně měnit. Mizí zastaralé a nevyhovující expozice, nahrazují je

prostorově výběhy a moderní ubikace splňující nároky zvířat a zároveň působící na návštěvníky pozitivním estetickým a emotivním dojmem. Máme jednu z nejhustších sítí zoologických zahrad patřících k těm nejkrásnějším v Evropě. V posledních letech se o slovo stále více hlásí i soukromá chovatelská zařízení. Některá z nich již získala licenci a oficiální statut zoologické zahrady. Jaké bude jejich místo, se teprve ukáže. Někde je na první pohled zřejmé, že tyto instituce vznikly díky osobnímu nadšení a snaze představit jedinečnou sbírku unikátních živočichů, což je případ krokodýlí zoo v Protivíně, kde lze spatřit 21 z 23 známých druhů krokodýlů. Soukromé zookoutky a zooparky mají oproti zoologickým zahradám zřizovaným městy nebo státem nevýhodu, protože si na svůj provoz musí vydělat samy. Ve snaze přilákat co nejvíce návštěvníků tak sází někdy na okázalou atraktivnost hraničící až s podobizností a kýčovitostí. Jestliže odborně vedené mořské akvárium s atraktivními a obtížně chovatelnými druhy pojme expozice v dobrodružném duchu, zaujme tím jen část veřejnosti. Pohled na impozantní barakudy na pozadí plastového modelu vraku pirátské lodi poskytnou nejen přírodovědcům, ale i většině akvaristů laciný a kazící celkový dojem z jinak zajímavé výstavy.

V době, kdy zoologické zahrady řeší rostoucí problémy s udržení chovů ohrožených druhů světové fauny, je zřejmé, že prioritou jejich práce zůstane výchova k ekologickému chápání světa a boj s novou vlnou veskrze scestných pohledů na život zvířat. Popularizace zoologie a biologie vůbec byla a dosud je jednou z našich velkých předností. Osobnosti, jako byl Zdeněk Veselovský, Ivan Heráň, Vratislav Mazák, Jiří Felix, Jiří Volf a další, dokázaly využít jedinečný naučný a výchovný potenciál zoologických zahrad ke vzdělávání široké veřejnosti. Životní krédo prof. Veselovského – milovat zvířata znamená je znát, neztratilo nic na své platnosti. Dnes již neexistující sekce zoologických zahrad a muzeí Československé zoologické společnosti spojovala aktivitu zoo s rutinní vědeckou činností – od získávání a zpracování unikátního zoologického materiálu až po etologické studie. Díky této generaci osvětlených zoologů se dařilo šířit nejnovější poznatky ze zoologie a etologie veřejnosti. Promyšlený systém výuky biologie na základních a středních školách využívající zoologických zahrad jako živých učebnic přírodovědy nám svého času záviděl celý svět. Spoustu nápadů týkajících se nenásilného a poutavého poučování návštěvníků (naučné panely, jmenovky zvířat nebo metodické listy určené školám) můžeme vidět v různých formách v mnoha evropských zoo ještě dnes. Jde o to, zda se nám v této hektické a povrchní době podaří najít správnou cestu, jak na předešlé dílo navázat. Jde o to, zda a jak se dokážeme vyhnout úskalím komerčních aktivit, které sice přinášejí ekonomický profit a publicitu, ale na druhé straně mohou poškodit obraz zoologické zahrady jako instituce usilující o vytváření objektivního a pravdivého pohledu na svět zvířat a jeho záchranu.